

kutatás a legbiztosabb eredményekre jutott. Több vitát váltottak ki a kor „peromantikus” áramlatai, melyek közé a sokat tárgyalt szentimentalizmus és az osszianizmus is tartoznak. A kor bonyolult szellemi életének eme arculatával Komárik Dénes foglalkozik a kötetben *A korai gótizálás Magyarországon* címmel. A tanulmány bevezető részében vannak mondatok, amiket Kazinczy, a hotkóci angolkert és az ottani gótizáló kápolna leírója, vagy a Magyarországon is működő hivatásos kertépítő, B. Petri aligha fogadott volna el, s nem írta le mai irodalomtörténész sem, aki a maga szakmájában foglalkozik a megfelelő jelenségekkel. Valószínű viszont, hogy a legkorábbi gótizálásban „a nemzeti szempont számottevő szerepet nem játszott” vagyis hogy – közismert irodalmi művekre fordítva a szót – Kisfaludy Sándor regéi éppúgy távol állnak tőle, mint Kölcsey *Himnusza* és *Huszt-ja*, noha mindennemű kapcsolat tagadása is merészség lenne.

Az irodalomtörténész a kötet végigolvasása után nem hallgathatja el azt a benyomását, hogy a műtörténészek általában biztosabb és gazdagabb terminológiával dolgoznak és tárgyaikat egzaktabban tudják leírni, mint a mieink; a felvilágosodás kutatója azzal csukja be a könyvet, hogy régóta körvonalazott korszakának pontos megfelelője van kialakulóban a művészettörténet területén. 1770 és 1830 között az irodalomtörténet is sok olyan terrénumot ismer, amit méltán lehet fehér foltnak nevezni, s csak „mélyfúrásokkal” lehet lassanként feltárni; még inkább ez a helyzet a művészettörténetben: a korszak körvonalainak biztos felvilágosítása után a kutatás egyetlen lehetséges módja az egyes részletek és problémakörök alapos feldolgozása a jövőbeli szintézis reményében. Ez az, amire a kötet tanulmányírói és szerkesztői vállalkoztak: munkájuk eredményes volt és további folytatásra vár.

Tarnai Andor

FÜLÖP GÉZA: A MAGYAR OLVASÓKÖZÖNSÉG A FELVILÁGOSODÁS IDEJÉN ÉS A REFORMKORBAN

Bp. 1978. Akadémiai K. 290 l.

Régi tapasztalat: könnyebb a múlt eseményeit, tényeit felismerni, lajstromozni, mint lefesteni a múlt jelenségeit. Könnyebb leltárt, mint térképet készíteni. S jó leltárt se könnyű.

Fülöp Géza könyve jó és használható leltár, forrásmunka minden kutató számára.

A szerző újrapvizsgálta a korábbi bűvárlások eredményeit, alapos forráskutatást és feltáró munkát végzett: könyvtárak, könyvgyűjtemények adatait, összetételét, inventáriumait vizsgálta, elemezte. Új és újonnan rendszerezett adatai e korszak művelődéstörténetéről alakuló tudásunkat gazdagítják. A zalai Skublics Károly könyvtárának részletes jegyzéke például azt az eddig sejtett, de vitathatatlanul nem bizonyított felismerést igazolja, hogy a reformkorban, különösen az ország déli, Horvátországgal határos területein, erős olasz kulturális hatás érvényesült s elsősorban a reneszánsz kori olasz irodalom és szellem hatékony ismeretével kell számolnunk, hisz Skublics Károly házában Dante, Petrarca, Machiavelli, Tasso, Ariosto testes kötetei sorakoznak a könyvespolcokon s a XVIII. század

néhány kiválósága képviseli a felvilágosult szellemet, Goldoni, Alfieri drámái, Beccaria jogelméleti munkája!

Sajnos – ezt Fülöp Géza egyértelműen bizonyítja – roppant esetlegesek a ránk maradt könyvtárjegyzékek, területi megoszlásuk nem egyenletes, feltárásuk sem befejezett. De már könyvének töredékes adatai felcsigázhatják a társudományok kutatóinak fantáziáját, a kutatói kedvet, hisz – többek között – a somgyi Sárközyek könyvtárának nemrég feltárt adatai nemcsak könyvtártörténészek számára kínálnak megfejtésre váró titkokat. Az irodalomtörténész elgondolkodhat: Csokonai Vitéz Mihály egy évig Sárközyéknél vendégeskedik s életelve a *Chartis immori* – valószínűleg sok órát, hajnalba nyúló éjszakát töltött a könyvtárszobában. E könyvtár összetételének, könyvállományának megismerése sokszempontúan gazdagíthatja tudásunkat Csokonai olvasmányélményeiről, szellemének alakulásáról.

Az adatközlés és az elemzés arányai nem a legszerencsésebbek Fülöp Géza könyvében. Hasz-

nosabban lenne forgatható a könyv, ha táblázatok külön s függelékben kapcsolódnának a főszöveghez, így jobban és szemléletesebben elkülönülne a rendszerezett adatforrás és az elemző értékelés. Mindenesetre: Fülöp Géza könyve a korszak történetével foglalkozók számára fontos mű, a szerző adatai, értékelései sokáig kiindulópontul fognak szolgálni a további kutatásban s a korszakértékelő munkákban. A korábbi tudományos kutatás eredményeinek rendszerezett feldolgozása, a feltárt adatok elemző megrostálása, összegezése, az elszórt jelenségek folyamat-jellegének kimutatása, a fehér foltok körülhatárolása, az olvasóközönség minőségi átalakulásának jellemzése: ezek a könyv legfőbb értékei.

A könyv hiányai is figyelmeztetőek: az elemzés korlátozottsága alapvető módszertani kérdések tisztázását sürgeti, s a nehézségre irányítja a kutatói figyelmet: néha lehetetlen a csupán tárgyszerűen lajstromozott adatokból használható, pontos és megbízható kortörténeti térképet szerkeszteni.

Az olvasástörténeti kutatások meghatározó nehézsége, hogy a feltárható adatok rendszerint ellentmondásosak, esetlegesek, szórványosak. Olykor félrevezetőek.

Általában igaz a könyv szerzőjének megállapítása a diáktársaságok könyvtáiról: „Tiltott könyvek a könyvjegyzékben nem szerepelnek, ilyeneket a felsőbb ellenőrzés miatt nyilvánosan és szabadon nem olvashattak.” (140.) Elvi igazság, de a gyakorlatban akad kételyeket ébresztő ellenpélda. Hisz Pápán a könyvtárban – Rexa Dezső kutatásaiból tudjuk – megtalálható jónéhány olyan könyv, amelyet vagy egyértelmű tiltás zár el a kíváncsiak szeme elől, vagy *Erga Schedam* olvashatóak, tehát kiváltságosok, megbízhatóak kaphatják csak kézbe. Ilyen Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című könyve, amely a pápai könyvtárban fellelhető s bizonyíthatóan Petőfi Sándor is olvasta. S mások, többen a pápai diáktársaság tagjai közül! Ha a korszak olvasóközönségének feltérképezésére határozzuk el magunk, az ilyen típusú jelenségek a meghatározó fontosságúak. Igaz, épp ezek a jelenségek a nehezen, vagy egyáltalán nem felismerhetőek.

Olykor hiányoznak a megbízható, megtalálható adatok.

Máskor a kutatói módszer nem eléggé érzékeny s összetett.

Néhány példával próbálom bizonyítani: a kutatói módszer *egyenműsége* milyen veszélyeket rejt a feltárt anyag értékelésében.

Strohmayer Ignác pesti könyvkereskedése sok szempontból jelentős. A vállalkozó szellemű könyvárust Fülöp Géza így jellemzi: „... jó külföldi kapcsolatai révén hozzá tudott jutni tiltott munkákhoz, megbízható üzletfeleinek rendszeresen adott el és kölcsönözött engedély nélkül ilyen politikai műveket.” Később: „... nemes ember lévén, többet mert kockáztatni, mint polgári rangú kereskedőtársai.” S ezt követően: „Ugyanakkor mint politikai ágens és rendőri besúgó az udvar bizalmát is bírta.” (46.) Mindhárom tény igaz, mindhárom jellemzi Strohmayer Ignác pesti könyvárust. De a kort e három tényező együttes jelenlétének *következményei* jellemzik, hisz Strohmayer boltjában találkoztak a pesti magyar színjátszó társaság tagjai, ide tértek be tereferélni, tájékozódni az írók, tudósok, mindazok, akiket a politika s a kor kérdései foglalkoztattak, és Strohmayer olyan politikai ágens volt, aki közvetlenül Bécsben számolt be feletteseinek. Tehette: mint könyvkereskedő feltűnés nélkül utazgathatott gyakorta a császárvárosba. Nehéz felmérni: vajon az általa behozott s eladott, gyakran tiltott könyvek szellemi erjesztő hatása, vagy a besúgásai által okozott károk, veszteségek a számottevőbbek. A besúgó árt, de hogy árthatson, használnia kell, s előbb kell használnia, hogy azután árthatson. A korán leleplezett (okos és cinikus) besúgó ezért mentegetődzhet olykor történelmi hasznosságának szemérmetlen fitogtatásával. Strohmayer társadalomtörténeti szerepének értékelésekor a használni-kényszerülés és a kárt okozás *arányának* pontos megítélése a feladat.

Másfajta példa.

A *népszerűség* sok mindent sűrítő s nem egyértelműen értékes fogalom. Fülöp Géza írja: „Kisfaludy Sándor szerelmi költészete a XIX. század legelején már az egész közönség kedvenc olvasmánya, országszerte könyv nélkül szavalják és éneklük könnyed, érzelmes verseit.” (28.) Igaz, a kor kedvelte strófáit s a szigorú tollú, keményítéletű Kölcsey Ferenc 1817-ben Dayka Gábor mellett Kisfaludy Sándor költészetéről szól elismerően. Igaz, „országszerte könyv nélkül szavalják és éneklük” Himfy keserveit, amikor Csokonai Lilla-versei kéziratban kallódnak, kevesek s kevés megértéssel olvassák.

Mindez nem véletlen.

Csokonai lírájában őszinte érzelem, megszenvedett szomorúság muzsikál, pusztító érzelmi vihar tombol: Lillát szerelemmel körülrajongja, majd elveszti: ez átélte élmény – valóság. Kisfaludy Sándor a kesergő és a boldog érzelem *modorát* kínálja jól csiszolt versekben olvasásra:

szerelmi élmény helyett a szerelmi élmény „költőies” utáztatát.

Örüljünk népszerűségének?

Kisfaludy Sándor könyvet juttat el sok, addig nem olvasó ember kezébe, verskedvelésre, irodalomszeretetre szoktat: olvasásra. Feltámasztja és terjeszti a könyv iránti érdeklődést. De élmény helyett kellemes pótlékot csillogtat olvasmány-élményként, valóság helyett a valóság látszatát, szerelem helyett érzélgést, érzelem helyett modort. Népszerűsége *egyidejűleg* jelenti e korban az olvasott könyvek számának emelkedését s a kor emberében a valóságtól való megriadás, a modoros kesergés, a fellengzős örömködés eluralkodó szellemét: a fogékonyság erőteljes növekedését olvasásra, megalkuvásra.

Másfajta népszerűség, harcos és politikai telítettségű, övezi egy évtizeddel korábban Gvadányi József *Egy falusi nótárius budai utazása* című művét. Németellenessége, láncos-lobogós, tüzes magyarsága olvasottságának legfőbb magyarázata. Csakhogy: Gvadányi művének keletkezésekor szapora születésűek a Gvadányinál harsányabb, láncos-lobogósabban magyar szellemű alkotások, melyek percnyi sikert élnek, (igaz, roppant zajosat, mint Dugonics András színpadi művei), míg Gvadányi verses meséje évtizedekig népszerű, színpadi és ponyvaátiratokban is terjed. A németellenesség kevés az üdvösséghez! Művészi értéke sem elsődleges forrása népszerűségének, hisz Gvadányi műve népszerű a reformkor évtizedeiben olyan emberek körében is, akik rangosabb, finomabb olvasmányokon neveltek, csiszolták lelküket, szellemüket. (Nem Petőfi Sándorról esik most szó, aki legfőképpen Gvadányi zamatos, életlenni nyelvét kedvelte!) De a reformkor harcosan ellenzéki, német szót, magatartást elítélő alkotásai sem csökkentették Gvadányi művének olvasottságát. Németellenességének minőségét kell tehát szemügyre vennünk, ha érteni akarjuk a *Nótárius* fergeteges sikerét, amely a keletkezés után immár kétszáz évvel még mindig sokak előtt ismertté teszi Zajtay uram alakját, jöllehet Gvadányi művét soha nem olvasták.

Gvadányi támad: szidja a németeket, a német szót s legfőképpen a magyarságukról megfélemlítőket. De nem támadja a meglévő társadalmi állapotot, megváltoztatni azt nem akarja; épp ellenkezőleg: a németellenesség művében nem a feudális-ellenesség alig leplezett ironikus áruhája; a magyar ruha és a magyar szó hangos és elszánt védelme a feudális társadalom védelmének indulatától fűtött. József Attilától kölcsönzött szóval: Gvadányi (és Zajtay uram) „oly elszánt, oly

bátor, hogy akkor is a hatalom mellé áll, ha agyoncsapják.” Sokak számára rokonszenves indulat: megalkuvó lelkűeknek a bátorság látszatát kölcsönzi. Elégedetlenkedők kedvenc áruhája ez, olyan elégedetlenkedők, akik hangosan szeretnek kiabálni, de számukra kellemetlen következmények nélkül. Gvadányi műve sok jóízű részlete, karakteres figurája, neveltető helyzete ellenére így lesz gátja a fennálló nemesi társadalom ellenében született gondolatok elterjedésének. Egy sokak által olvastatott szórakoztató könyv így gátja a lelkekben s fejekben új indulatok, gondolatok sarjadásának.

1790–92-ben – kócsagtoll ide, kócsagtoll oda! – erjesztett e mű: legalább a németellenességet izsítottta az olvasókban. 1792 után az okos és önértetes megfontoltság (egyszerűbb szóval: megalkuvás) szellemét terjesztette Gvadányi műve. Olvasottságának vizsgálatok a számszerűség emelkedését megállapítva keveset mondunk a *Nótárius* társadalmi hatásáról, a szellemről, amelyet történelmünk változó évtizedeiben életben tartott, teremtett, terjesztett; a jobbítani akaró indulatról, amelyet okos mértékletességgel korlátozott, s a társadalmi bajokról, amelyekről németellenes érzellemmel, hunyászkodó megfontoltsággal s történelmi vaksággal – hallgatott.

A társadalom formálja, alakítja az olvasókedvet. Olykor rombolja, megszünteti. Fülöp Géza alapos forráskutatás és adatfeltárás alapján elemzi a vidéki nemesség könyvtárait, a könyvvállományt, részletezőbben a már említett Skublics Károly és Sárközy István tulajdonában levőket. Határozottan vitatkozik azzal az általánosító, egyszerűsítő nézettel, mely a magyar vidéki nemességet egységes tömbként jellemzi, az elmaradott, tudatlan szellem és parlagság megtestesítőjeként. Bizonyítékul említi azokat a nemesi könyvtárakat, amelyek tulajdonosaik olvasottságáról, alapos szellemi, irodalmi tájékozottságáról vallanak. Sok könyvtár természetesen csupán *sok könyv*, s első sorban rangot, nemesi úrhatnamságot, „ezt is megengedhetjük magunknak” előkelősködést, kivagyiságot hivatkozó szobaberendezés. De épp Skublics Károly és Sárközy István könyvtára tulajdonosa s a vendégek, barátok számára folyamatos olvasás, tájékozódás, művelődés forrása. A Sárközy-könyvtár anyagának vizsgálatok Fülöp Géza a könyvek kiadási évszámainak elemzése kapcsán megállapítja: Sárközy 1820-ig folyamatosan vásárol, a megjelenő fontos és jelentős könyveket megszerzi magának. 1820 és 1830 között már megcsappan a könyvvállomány gyarapodása, 1830 után pedig csak egy vagy két új kötet kerül

a polcokra, szellemi értéküket tekintve szinte véletlenszerű esetlegességgel: a tulajdonost ekkor már a megyei politikai harcok kötik le s alig figyel könyvtárának rendszeres gyarapítására. Nem tudjuk, az évek múlásával, párhuzamosan azzal, hogy a könyvvállomány gyarapodása lassan elapad, lanyhul-e Sárközy István olvasási kedve. Valószínű. Mert a könyvvásárlások lanyhulása, elapadása fontos társadalmi jelenség, vidéki nemességünk reformkori életformáját jellemző tény: a vidéki nemesi életforma – vadászat, ital, bál, szomszédolás, kártya – felőrli az olvasási kedvet, a vágyat a művelődésre, önnevelésre, elmélyedésre, tanulásra. Kölcsey Antónia száz évig kéziratban szunnyadó naplója megrázó bizonyíték: a tehetséges, sokat és sok nyelven olvasó nemesskisasszony az eldugott, isten háta mögötti faluban, a szerény nemesi kúria falai közé zártan, lassan rozsdásodik, idomul környezetéhez. Védi magát: egyre kevesebbet olvas, vasárnaponként a többi asszonnyal, úrhölgygel s kisasszonnyal híméz, köt, trécsel, hogy meg ne szólják. Hogy ne legyen feltűnő: kitűnik a sorból. Sárközy István is lassan megfedkeznek könyvtára gyarapításáról, a parlagi környezet megfojtja olvasási kedvét, könyvgyűjtő rendszerességét s szellemi erőpróbákra legfeljebb a megyegyűlések szópárbajai-ban vállalkozik.

Az sem haszontalan. De szellemi utánpótlás nélkül folytatott harc!

(Ne felejtsük: nem alkotó, különleges tehetségű emberek könyvimádatáról esik szó. A naplóíró Bártfay László sem tehetséges író, csak szellemileg tartalmas közegben él Pesten, Károlyi gróf mellett, s jöllehet az elbeszélések s irodalmi beszélek írásával hamar felhagy, de élete végéig sokat s tartalmas könyveket olvasó ember marad. Vörösmarty, Bajza, Toldy társaságában ez természetes!)

Csak néhány példát emeltem ki, amelyekben Fülöp Géza fontos és hasznos adatai önmagukban, véleményem szerint, korlátozottan tanúsognak a korszak lényeges szellemi jelenségeiről. A szerző rendszerezett adatai a kutatómunkában megkerülhetetlenül fontosak, de azokat szükséges *összetettebben* beleágyazni a korszak társadalmi és történelmi összefüggéseibe, a mindennapi élet tarkaságába: a kort nem a tények, hanem a tények összefüggései jellemzik. Nem a társadalmi háttér részletesebb ábrázolását hiányolom tehát, hanem a jelenségek, adatok, tények történeti és társadalmi összefüggéseinek érzékenyebb, több szempontú vizsgálatát.

„A számok és helyük, valamint az állományuk összetétele szerint korlátozott XIX. század eleji

kölcsönkönyvtárak nem tudtak betölteni olyan fontos művelődéspolitikai, magyar irodalomterjesztő és olvasónevelő funkciót, mint elődeik a XVIII. század végén” – írja Fülöp Géza. (56.) E megállapítás csak *önmagában* igaz. Ha csupán a kölcsönkönyvtárak állományát s az olvasók számát vizsgáljuk, s nem a társadalmi feladat minőségét, melyet könyv s könyvtár ebben a korban betöltöttek. Az olvasás *korabeli* társadalmi funkciója nem kellően tisztázott Fülöp Géza könyvében, ezért sok minden homályban marad. Igaz, a francia forradalom előtti évtizedekben rohamosan nő az emberek olvasásigénye. (19.) Ez Franciaországban társadalmi szükséglet; a polgárok olvasni akarnak, tájékozódni a gyorsan átalakuló, változó világban: készülődnek a hatalom megragadására. De Magyarországon messze még a polgári forradalom pillanata. Kisszámú polgárságunk nem hatalomról, csak szerény megélhetésről álmodik, s ha teheti, a hatalom oltalmát keresi: félti kis vagyontömeget mindenfajta felfordulástól. Az értelmiség, a csiszoltabb szellemű emberek *érdeklődnek* a polgári (felvilágosult) gondolatok iránt: nem társadalmi szükséglet készíti őket olvasásra, hanem (réteg) helyzetük; értelmiségiek: érdeklődő emberek – kíváncsiak mindenre, ami a világban történik; olvasnak: hátha itthon is hasznosítható gondolatokkal gazdagodnak. A néhány – jól működő – kölcsönkönyvtár, ezt az értelmiségi érdeklődést elégíti ki. Politikus érdeklődés ez, de nem a politika szükségszerűsége. S Martinovicsék lefejezése után a politikus érdeklődés kényszerűségeből esztétikus köntösbe rejtik: nyelvújításba, versfaragásba. Kölcsönkönyvtáraink elveszítik a politikus érdeklődést kiszolgáló szerepüket. S művelődni vágyó, olvasni akaró polgári *tömegek* még nincsenek hazánkban: szárnyaszegettek a kölcsönkönyvtár-alapítási kísérletek.

(Később sem egyértelműen a könyv az olvasói érdeklődés kristályosító pontja. Alaposabb elemzést igényelne a könyvben fellelhetőnél a korabeli újságok olvasottsága, mert a *Honderű*, a *Pesti Divatlap* és különösen az *Életképek* jó irodalmat is közöl s a reformkor utolsó évtizedében a sokszor ronggyá olvasott divatlapok az izlés és gondolkodás elsőrendű alakítói.)

Mindent egybevéve: Fülöp Géza könyve rendkívül hasznos adatfeltáró és rendszerező munka; kézikönyv: tanulhatunk belőle, vitatkozhatunk vele.

Eredményei, hiányai együtt: erőteljes felszólítás a további, elemzőbb kutatómunkára.

Szigethy Gábor